

CHORVA KOMPLEKSLARI CHORVA MAXSULOTLARNI YETISHTIRISH VA ISHLAB CHIQRISH XARAJATLARINI KAMAYTIRISH YO‘NALISHLARI TAHLILI

Hazratova Maftuna Qayim qizi
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya. Korxonalarda ishlab chiqarilgan mahsulotlar tannarxini aniqlash muvaffaqiyatli biznes yuritishning muhim jihati hisoblanadi. Xarajatlarni aniq baholash kompaniyalarga narxlarni belgilash, byudjetlashtirish va rentabellikni tahlil qilish bo‘yicha asosli qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Ushbu maqolada biz “Buxoro agroklaster chorva” MChJga qarashli chorva kompleksining sut va go’sht yo‘nalishidagi chorvalarning ishlab chiqarish xarajatlarining holati bilan tanishib chiqamiz. Xarajatlar tarkibini aniqlash orqali qishloq xo‘jaligi korxonalarini xarajatlarni boshqarish amaliyotini yaxshilashlari, resurslarni taqsimlashni optimallashtirishlari va umumiy rentabellikni oshirishlari mumkin.

Kalit so‘zlar: mahsulot tannarxi, xarajatlar, chorva kompleksi, resurslarni taqsimlash, optimallashtirish, rentabellikni oshirish, doimiy xarajatlar, ijtimoiy ajratmalar.

Kirish. Keng iste'mol qilinadigan mahsulotlar ishlab chiqarishda korxonalar o‘z biznesini yuritish bilan bog‘liq turli xil xarajatlarga duch keladi. Ushbu jadvalda biz chorva kompleksi tomonidan qilingan umumiy xarajatlarni, jumladan, o‘zgaruvchan va doimiy xarajatlarni, mehnat xarajatlarini, ijtimoiy ajratmalarni va umumiy xarajatlarni ko‘rib chiqamiz. Keng iste'mol qilinadigan mahsulotlar, mehnat va boshqa operatsion sarflar uchun xarajatlar taqsimotini o‘rganish orqali biz chorva kompleksining moliyaviy ko‘rsatkichlarini har tomonlama tushunishni maqsad qilganmiz. Bundan tashqari, biz o‘zgaruvchan xarajatlarning umumiy xarajatlarga nisbatini tahlil qilamiz va bu xarajatlarning chorva kompleksining umumiy rentabelligiga ta'sirini baholaymiz.

No	Firmada mollarga qilinadigan 1kunlik xarajatlar nomi	Sarflanadigan maxsulotlar (kg) 1 kunlik	Sarflanadigan maxsulotlar (kg, donada) 1 oylik	Narxi	Jami 1 oylik
1	Somon (preslangan)	300	9,000	1,833	16,500,000
2	Pamidor atxot	30	900	100	90,000
3	Shrot	325	9,750	4,000	39,000,000
4	Kunjut shroti	85	2,550	6,000	15,300,000
5	Semechka shroti	75	2,250	4,300	9,675,000

6	<i>Bugdoy</i>	5	150	3,5 00	525,000
7	<i>Elektr energiya xarajati</i>	84	2,520	45 0.0	1,134,000
8	<i>Ishchilarga ozik-ovkat va premya xarajati(12 kishiga)</i>	165,000	4,950,000		2,310,000
9	<i>Ishchilarga ish xakki xarajati (12 kishiga)</i>		36,000,000		36,000,000
10	<i>Ish xakiga nisbatan yagona ijtimoiy tulov 25 %</i>		4,320,000		4,320,000
11	<i>Mollarni dorilash</i>		85,000		85,000
12	<i>Kaytmas xarajatlar</i>	<i>urtachasi</i>			3,749,000
13	<i>Suv xarajati</i>				
14	<i>somon</i>	2	72	1,8 33	132,000
	<i>Jami</i>				128,820,000

Chorva kompleksi tomonidan qilingan jami xarajatlar:

- Umumiy xarajatlar: 128 820 000 so‘m
- O‘zgaruvchan xarajatlar: 81 902 400 so‘m
- O‘zgarmas xarajatlar: 46 917 600 so‘m

1. O‘zgaruvchan xarajatlar tahlili:

- O‘zgaruvchan xarajatlar chorva kompleksi tomonidan qilingan umumiy xarajatlarning taxminan 63,7% ni tashkil qiladi.

- o‘zgaruvchan xarajatlarni taqsimlashda iste‘mol qilinadigan mahsulotlar va mehnat xarajatlari bilan bog‘liq xarajatlar kiradi.

2. O‘zgarmas xarajatlar tahlili:

- O‘zgarmas xarajatlar umumiy xarajatlarning taxminan 36,3% ni tashkil qiladi va doimiy qo‘shimcha xarajatlar va ijtimoiy to‘lovlar kabi xarajatlarni o‘z ichiga oladi.

Xulosa qilib aytganda, iste‘mol qilinadigan mahsulotlar ishlab chiqarish xarajatlari va chorva kompleksining moliyaviy ko‘rsatkichlarini batafsil tahlil qilish uning xarajatlar tarkibi va operatsion samaradorligi haqida qimmatli ma‘lumotlarni beradi. Iste‘mol qilinadigan mahsulotlar, mehnat va qo‘shimcha xarajatlar bo‘yicha xarajatlarning taqsimlanishini tushunish xarajatlarni samarali boshqarish va rentabellik uchun zarurdir. Harajatlarning umumiy xarajatlarga nisbatini baholash va xarajatlarni optimallashtirish imkoniyatlarini aniqlash orqali chorva kompleksi moliyaviy barqarorligini va bozorda raqobatbardoshligini oshirishi mumkin. Xarajatlarni doimiy monitoring qilish va tahlil qilish oqilona qarorlar qabul qilish va iste‘mol qilinadigan mahsulotlar sanoatida uzoq muddatli muvaffaqiyatga erishish uchun juda muhimdir.

Qishloq ho‘jaligi mamlakatimiz xalq xo‘jaligining eng muhim tarmog‘i, uning serqirra faoliyatini tashkil etish va boshqarish uchun ma‘lum miqdorda moddiy, pul va mehnat sarf

xarajatlarini amalga oshiradilar. Ularning mamlakat miqyosidagi miqdori jami ijtimoiy xarajatlar deb ataladi. Ijtimoiy xarajatlar ijtimoiy mahsulot qiymati bilan tengdir. Tarmoqning ijtimoiy xarajatlari-korxonalarining, tashkilotlarning xarajatlari yig'indisidir. Shunday tarmoqlardan eng muhimi, qishloq xo'jaligidir. Qishloq xo'jaligi asosini hozirda fermer xo'jaliklari tashkil etadi.

Fermer xo'jaliklari turli xildagi talablarni qondirish maqsadida mahsulotlarni yetishtirish, xizmat va ishlarni bajarish uchun moddiy va buyumlashgan urug'lik, ko'chat, mineral, mahalliy o'g'itlar, kimyoviy vositalar, yoqilg'i, yog'lovchi materyallar, ozuqa va em - xashaklar, asosiy vositalarning eskirish qiymati ishchi xizmatchilarning mehnatlariga to'langan haqlar, soliqlar, kreditlar uchun to'lovlar, mahsulotlarni sotish bilan bog'liq bo'lgan xarajatlar, kam qiymatli, tez eskiruvchan materyallar va boshqa xarajatlarni amalga oshiradilar.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tarmoqda amalga oshiriladigan xarajatlarning yangi tartibi joriy etilgan. Hozirgi davrda fermer xo'jaliklarida amalga oshiriladigan xarajatlar o'zgaruvchan hamda doimiy xarajatlardan tashkil topadi. Ular ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning hajmi, ish miqdorining o'zgarishi bilan uzviy bog'langan bo'ladi. Doimiy xarajatlar ishlab chiqariladigan mahsulot hajmining o'zgarishi bilan bog'liq emas.

Mahsulot hajmi ko'payishi yoki kamayishi bilan doimiy xarajatlar qiymati o'zgarmaydi. O'zgaruvchan xarajatlar ishlab chiqariladigan mahsulot hajmining o'zgarishi bilan bevosita bogliqdir. Ishlab chiqariladigan mahsulotlar miqdorining ko'payishi o'zgaruvchan xarajatlar ko'proq sarflanishini taqozo etadi. Doimiy va o'zgaruvchan xarajatlarning o'zgarishi yangi texnikalarni, samarali texnologiyalarni joriy etish, sermahsul chorva mollarni olish, shakllantirish hamda ilg'or tajribalarni amalga oshirish bilan bevosita bog'liqdir. Qishloq xo'jaligida moddiy mablag' va mehnat sarflarini amalga oshirishda ularning o'rindoshligini hamda har bir sarflanayotgan qo'shimcha xarajatlarni tejash, qolaversa, ortiqcha sarf-xarajatlar qilmaslikni talab etadi. Fermer xo'jaliklarida amalga oshirilayotgan xarajatlar ma'lum maqsadni hal etishga qaratilgan bo'lishi kerak. Shundan kelib chiqqan holda ular mahsulotni ishlab chiqarish tannarxiga kiritilmaydigan, biroq asosiy faoliyatdan olingan foydada hisobga olinadigan hamda davr xarajatlariga kiritiladigan xarajatlar bo'lishi mahsulotni sotish bilan bog'liq xarajatlar, fermer xo'jaligini boshqarish xarajatlari, boshqa operatsion xarajatlar va zararlar hamda xo'jalik yurituvchi sub'ektni umumxo'jalik faoliyatidan olingan foyda yoki zararlarni hisoblab chiqishda xo'jalik yurituvchi sub'ektning zararlarini hisoblab moliyaviy faoliyati bo'yicha hisobga olinadigan xarajatlarga guruhlanadi.

Fermer xo'jaliklarida sarflanadigan xarajatlarni imkoniyat doirasida tejashga harakat qilish zarur. Buning uchun fan-texnika yutiqlarini, yangi texnologiyalarni, ilgor tajribalarni imkoniyat doirasida ishlab chiqarishga tadbiiq etish lozim.

Ishlab chiqarish xarajatlari o'zining roli va mahsulot tannarxiga qo'shilish usuli jihatdan bevosita va bilvosita qilingan xarajatlarga bo'linadi.

Bevosita asosiy xarajatlar ma'lum mahsulotni etishtirishga sarflangan xarajatlar bo'lib, ular mahsulotning tannarxiga bevosita qo'shilishi mumkin. Chorvachilikning bevosita xarajatlariga chorva mollariga qarashda bevosita band bo'lgan ishlovchilar mehnatiga haq tarzida to'lanadigan xarajatlar, chorvachilik binolari, mashinalar, inventarlar va

asbobuskunalarning qiymati, yordamchi ishlab chiqarish xizmatining qiymati va hokazolar kiradi.

Ishlab chiqarishni boshqarish va unga xizmat ko‘rsatish bilan bog‘liq bo‘lgan xarajatlar bilvosita xarajatlardir. Bu xarajatlar etishtirilgan u yoki bu mahsulottannarxiga bevosita kiritilishi mumkin emas. Bilvosita xarajatlar umumxujalik va umumishlab chiqarish xarajatlari bo‘linadi. Umumxujalik xarajatlari umuman xo‘jalikni boshqarish va unga xizmat ko‘rsatish bilan bog‘liq bo‘lib, unga xodimlarga to‘lanadigan haq, yengil transportni saqlash va xizmat safarlariga qilingan xarajatlar, idora, pochta, telegrafga qilingan xarajatlardir.

Ishlab chiqarishning ayrim tarmoqlari, masalan, dehqonchilik, chorvachilik, qurilish va hokazolarni boshqarish hamda ularga xizmat ko‘rsatish bilan bog‘liq bo‘lgan xarajatlar umumishlab chiqarish xarajatlari hisoblanadi.

Mahsulot tannarxini, shuningdek ko‘rsatilgan xizmat va bajarilgan ish haqini hisoblab chiqish kalkulyatsiya deb ataladi.

Xo‘jaliklarda tannarxni rejadagi va amaldagi kalkulyatsiyasi olib boriladi. Rejadagi kalkulyatsiya ishlab chiqarish moliya rejalarini progressiv me‘yorlar asosida amalga oshiradi. Amaldagi kalkulyatsiyani ishlab chiqarishning butun sikli tugagandan keyin buxgalteriya hisodi ma‘lumotlari bo‘yicha qilingan amaldagi xarajatlar asosida tuzib chiqiladi.

Xulosa. Amaldagi va rejadagi kalkulyatsiyalar natijalarini tahlil qilish va taqqoslab ko‘rish, yetishmovchiliklarni aniqlash hamda kelgusi hisobot davri uchun tannarxni kamaytirish yuzasidan tadbirlar belgilash imkoniyatini beradi.

“Buxoro agroklaster chorva” mas‘uliyati cheklangan jamiyati shu kungacha chorva mollarini etishtirish va bo‘rdoqiga sotish bilan shug‘ullanib kelgan endilikda korxonada o‘z faoliyatini kengaytirish, ya‘ni chorva mollarini boqish va zotli sigirlarni parvarishlab sut mahsulotlarini etishtirib berish orqali aholining go‘sht va sut mahsulotlariga bo‘lgan talablarini nisbatan kondirishga karatilgan, chorva mollari ya‘ni mayda shoxli va katta shoxli mollarni boqish go‘sht mahsulotlari ishlab chikarish, chorva mollarining sonini ko‘paytirish asosida faoliyat olib boradi. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirib berish xarajatlarini kamaytirish va oqilona hisob siyosatini olib borish orqali chorvachilikni rivojlantirishni o‘z oldiga maqsad qilib ko‘ygan, natijada aholining go‘sht va sut mahsulotlariga bo‘lgan talabi nisbatan kondiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azimov, B. F., & Rakhimova, D. D. (2022). The role of research and innovations in the modernization of the regional economy. *Conferencea*, 43-47.
2. Bhimani, A., Horngren, C., Datar, S., & Rajan, M. (2015). *Management and cost accounting* (6th ed.). Harlow, UK: Pearson.
3. Brimson, J. A. (1991). *Activity accounting: An activity-based costing approach* (2nd ed.). New York, NY: John Wiley & Sons.
4. Cooper, R., & Kaplan, R. S. (1992). Activity-based systems: Measuring the costs of resource usage. *Accounting Horizons*, 6(3), 1-13.
5. Cooper, R., & Kaplan, R. S. (1998). The promise—and peril—of integrated cost systems. *Harvard Business Review*, 76(4), 109-119.
6. Drury, C. (2017). *Management and cost accounting* (10th ed.). Andover, UK: Cengage Learning EMEA.
7. Garrison, R. H., Noreen, E. W., & Brewer, P. C. (2018). *Managerial accounting* (16th ed.). Boston, MA: McGraw-Hill Education.
8. Horngren, C. T., Datar, S. M., & Rajan, M. V. (2018). *Cost accounting: A managerial emphasis* (16th ed.). Boston, MA: Pearson.
9. Ittner, C. D., & Larcker, D. F. (2003). Coming up short on nonfinancial performance measurement. *Harvard Business Review*, 81(11), 88-95.